

УДК 347.132.6

Ольга Самбір,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

ПОМИЛКА, ЩО МАЄ ІСТОТНЕ ЗНАЧЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ВИЗНАННЯ ПРАВочИНУ НЕДІЙСНИМ

Стаття присвячена дослідженню умов визнання недійсним правочину, вчиненого внаслідок помилки, що має істотне значення. Здійснено розмежування помилок як підстав недійсності правочину на дві групи. Обґрунтована необхідність введення додаткових умов визнання недійсним правочину, вчиненого внаслідок помилки, що має істотне значення.

Ключові слова: недійсність правочину, оспорюваний правочин, правочин, учинений під впливом помилки, помилка, що має істотне значення.

Постановка проблеми. У розвинутому цивільному обороті з різними конструкціями одно- і двосторонніх правочинів трапляються випадки вчинення правочинів дефектами волі в тому числі під впливом помилки. Цивільно-правове регулювання наслідків правочину, вчиненого внаслідок помилки, має давню історію, відоме різним правовим порядкам, у тому числі й Україні (ст. 229 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). Попри це, Верховний Суд України неодноразово вказує на неоднакове застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих положень ст. 229 ЦК України [1], що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

У вітчизняній цивілістиці питання правових наслідків правочину, вчиненого під впливом помилки, вже ставало окремим предметом дослідження, зокрема, у працях таких науковців, як І.В. Давидова, О.В. Дзера, О.І. Длугош, В.І. Крат, О.О. Отраднава, З.В. Ромовська та інші.

Мета статті – з'ясувати умови визнання правочину, вчиненого внаслідок помилки, що має істотне значення, недійсним.

Виклад основного матеріалу. ЦК України не містить легального визначення поняття «помилка». Доктринальне розуміння вказаного поняття запропонував О.В. Дзера, відповідно до якого під помилкою розуміється неправильне сприйняття особою фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна було б уважати, що правочин не був би вчинений [1, с. 13]. Надалі ця дефініція була прийнята й судовою практикою [3].

Відповідно до ЦК України, щоб визнати помилку підставою недійсності правочину, вона повинна відповідати певним вимогам, а саме стосуватися обставин, які мають істотне значення (абз. 1 ч. 1 ст. 229). При цьому поняття «істотне значення» законодавцем не розкривається. Тлумачення істотності помилки міститься в Узгаляненні Верховним Судом України практики розгляду судами цивільних справ про

визнання правочинів недійсними від 24.11.2008 [4]. Зокрема, зазначається, що істотною може вважатися помилка, наслідки якої взагалі неможливо усунути або для їх усунення стороні, яка помилилася, необхідно здійснити значні витрати.

З доктринального погляду В.А. Ойгензіхт обґрунтовує необхідність поєднання двох критеріїв визначення істотності помилки: об'єктивний критерій, який не залежить від оцінки суб'єкта й виходить зі значимості сутності (властивостей) предмета; суб'єктивний критерій виходить із того, чи вчинив би суб'єкт правочин, якби йому були відомі дійсні обставини [5, с. 212]. Слушним також є підхід І.В. Давидової, яка дійшла висновку, що правова наука з метою вироблення загального підходу до розуміння помилки пройшла шлях від римських «матеріальних» категорій до фундаментального критерію, який розмежує неістотну та істотну помилку залежно від того, зачіпає вона саму «істотність», зміст правочину, а саме елементи, необхідні для його вчинення, чи лише другорядні моменти [6, с. 12]. Суміжну позицію відстоює В.І. Крат, який схематично вплив обставин, які мають істотне значення, відображає так: «Немає істотної помилки – відсутнє вчинення правочину» [7, с. 36].

Підсумовуючи, зазначимо, що помилкою, яка має істотне значення, має вважатися помилка, за відсутності якої правочин був би вчинений на зовсім інших умовах або не був би вчинений узагалі, при цьому така помилка стосується обставин, необхідних для вчинення відповідного правочину. Саме такий підхід відповідає міжнародній практиці, на підтвердження чого можна навести розуміння помилки як підстави для недійсності правочину, яке міститься в Принципах міжнародних комерційних договорів (принципах УНІДРУА) [8]. Так, у ст. 3.2.2 зазначається, що сторона може відмовитись від договору через помилку, тільки якщо в момент укладення договору помилка була настільки значною, що розсудлива особа в

такій ситуації, будучи стороною, яка помилилася, уклала б договір на істотно інших умовах або не уклала б його взагалі, якби знала про дійсний стан речей. Концепція «розсудливої людини» розроблена в англо-американському приватному праві, зміст якої полягає в тому, що під час визначення розумності поведінки відповідача чи позивача суди вдаються до проведення абстрактного тесту, чи могла будь-яка розсудлива людина на їхньому місці передбачити настання відповідних негативних наслідків [9, с. 147].

Отже, у літературі прийнято розділяти істотні та неістотні помилки (І.В. Давидова [6, с. 10]) або істотні та звичайні помилки (О.І. Длугош [10, с. 225]). Судова практика при цьому виходить із того, що істотність помилки встановлює суд, що передбачає обґрунтування з посиланням на конкретні обставини справи, позаяк має суттєве значення те, щодо яких саме обставин помилилася особа, чи була вона стороною правочину, ким і за яких обставин було повідомлено викривлену інформацію з метою спонукати особу до вчинення правочину тощо [3]. Необхідно враховувати правовий висновок Верховного Суду України, викладений у Постанові від 13 квітня 2016 року у справі № 6-2953цс15 [11]. Так, наявність чи відсутність помилки суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного договору дарування та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як вік позивача, його стан здоров'я й потреба у зв'язку з цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарування дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Крім того, ЦК України містить перелік обставин, помилки щодо яких мають істотне значення, а саме: природа правочину; права й обов'язки сторін; властивості і якості речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням (абз. 2 ч. 1 ст. 229). Ця норма зазнає безспідставної критики в наукових працях.

По-перше, постає питання: чи є цей перелік вичерпним. На користь того, що цей перелік не є вичерпним, свідчить саме формулювання вказаної статті, оскільки вона допускає наявність випадків установлення законом інших обставин, помилка щодо яких має істотне значення (наприклад, мотив). Також на невичерпність цього переліку вказується в Узагальненні Верховним Судом України практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними від 24.11.2008 [4]. Зокрема, до помилок, які мають істотне значення, належать помилки щодо правової природи правочину, його змісту, предмета, ціни, *сторони*, якості об'єкта *тощо*. Натомість в аналізі окремих питань судової практики, підготовлених Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, зазначається, що неправильне уявлення про будь-які інші обставини, *крім тих, які зазначені в законі*, не

може бути підставою для визнання правочину недійсним як такого, що вчинений під впливом помилки [3]. Позиція щодо вичерпності переліку, наведеного в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України, і неможливості його розширювального тлумачення знаходить свою підтримку й у працях учених, які обґрунтовують це необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту та інтересів учасників, які діяли добросовісно [7, с. 37]. Варто вказати, що вичерпність досліджуваного переліку відповідає розкритій у праці К. Цвайгерта і Х. Кьотца основній тенденції встановлення правових наслідків учинення правочину під впливом помилки в різних системах приватного права, згідно з якою з міркувань захисту ділового обороту і правової стабільності оспорювання правочину на підставі помилки має вважатися рідкісним винятком [12, с. 135].

По-друге, у науковій літературі вказується на неповноту переліку помилок, що мають істотне значення. Так, З.В. Ромовська доповнює цей перелік такими помилками, як помилка щодо учасника правочину, помилка щодо тотожності предмета правочину, а також вказує на можливість набувати істотного значення помилкою в мотивах правочину [13, с. 390–397]. При цьому для розширення переліку, закріпленого в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України, пропонується використовувати аналогію права [13, с. 391].

На нашу думку, проблеми вичерпності переліку помилок, що мають істотне значення, та його неповноти може бути вирішена так. Для цього необхідно розмежовувати дві групи помилок: 1) помилки щодо загальних обставин, які мають істотне значення для будь-якого правочину (закріплені в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України); 2) помилки щодо окремих обставин, які мають істотне значення для конкретного виду правочинів у випадках, установлених законом (наприклад, помилка щодо мотивів правочину, учасників правочину, тотожності предмета правочину тощо). При цьому перелік помилок, які належать до першої групи, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає, тоді як помилки з другої групи можуть варіюватися залежно від виду правочину. Отже, закріплений в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України перелік варто вважати загальним для всіх видів правочинів. Водночас для окремих правочинів законом може бути встановлено також інші обставини, помилка щодо яких буде мати істотне значення (обставини, що мають істотне значення). Розглянемо вказані помилки детальніше.

Помилка в природі правочину, як правило, розглядається судовою практикою як неправильне сприйняття виду правочину, наприклад, укладання договору дарування замість договору довічного утримання [1]. Науковці пояснюють її з позицій оплатності, або безоплатності, або правових наслідків його вчинення (В.І. Крат [7, с. 38]); як помилку щодо правової мети правочину, що полягає в певному, передбаченому особою правовому результаті, спрямованому на задоволення її чи інших осіб особистих немайнових і (або) майнових інтересів унаслідок виникнення, зміни чи припинення відповідних цивільних правовідносин (О.І. Длугош

[14, с. 14)]; як помилку щодо його основних (типових) характеристик, притаманних звичайному правочину цього виду, а саме його предмету, змісту і правовій меті, взятих у сукупності (І.В. Давидова [6, с. 10]).

Помилка щодо прав та обов'язків сторін часто супроводжує помилку щодо природи правочину, однак може мати й самостійне значення. Такий вид помилки є підставою для оспорування тільки договорів [7, с. 38]. При цьому варто брати до уваги, якщо помилка щодо прав та обов'язків викликана незнанням закону чи неправильним його тлумаченням однією зі сторін, то вона не є підставою для визнання правочину недійсним [15]. Отже, помилка щодо прав та обов'язків сторін може виникати внаслідок неправильного тлумачення умов договору однією зі сторін.

Помилка щодо властивостей і якостей речі вважається істотною тільки тоді, якщо такі властивості і якості значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. При цьому не є помилкою щодо якості речі неможливість її використання або виникнення труднощів у її використанні, що сталося після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, які виникли з правочину, і не пов'язане з поведінкою іншої сторони правочину [15]. Цей вид помилки слугує підставою для оспорування тільки договорів, на підставі яких набувається річ у власність чи користування [7, с. 38]. У літературі доходять висновку, що помилка як предмет може бути підставою для визнання правочину недійсним тоді, коли недоліки якості не можуть бути усунені [13, с. 392].

Помилка щодо учасника правочину на згадується в абз. 2 ч. 1 ст. 229 ЦК України. Із цього приводу З.В. Ромовська стверджує, що помилка в суб'єкті випадково не була включена до тих, що, за ст. 229 ЦК України, мають істотне значення. Пояснити таке твердження вченої можна тим, що помилка суб'єкта правочину досить довгий час визнавалась істотною на рівні судової практики, зокрема в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» від 28.04.1978 № 3 [16]. Однак із розвитком цивільного обороту, поширенням комерційного підприємництва, агентських відносин, франчайзингу та подібних правових конструкцій помилка в учаснику правочину втратила своє значення істотної для будь-якого правочину. Разом із тим у правочинах, у яких особа контрагента має суттєве значення (фідучіарні договори, договори про надання послуг), помилку щодо такого контрагента варто вважати істотною. Тому ми погоджуємось із І.В. Давидовою, яка помилку в особі зараховує як до істотних (у деяких випадках, якщо під час учинення правочину мається на увазі певна особа), так і до неістотних помилок [6, с. 10].

Помилка щодо тотожності предмета правочину пояснюється на таких прикладах: продається лише кілька картин, а не вся колекція; продається будинок лише з частиною земельної ділянки, а не зі всією, як уважали покупці [13, с. 391]. Очевидним є те, що в цивільному обороті, орієн-

тованому на масове виробництво та споживання, значення помилки щодо тотожності предмета як істотної втрачається (наприклад у випадку застереження, що виробник може змінити комплектацію, характеристики й зовнішній вигляд товару). Але для правочинів, предметом яких є річ, визначена індивідуальними ознаками, помилку щодо тотожності такого предмета потрібно вважати істотною.

Помилка щодо мотивів правочину, з одного боку, не визнається такою, що має істотне значення, а з іншого боку, може набути істотного значення у випадках, установлених законом. Пояснюється це тим, що мотив учинення особою правочину є байдужим для її контрагента, як правило, взагалі юридично інертним [13, с. 343]. Винятком із цього правила Є.В. Васьковський називав безоплатні правочини, оскільки одна особа надає вигоду іншій без будь-якої оплати з її боку, то справедливо було б звертати увагу на мотиви, які спонукали до укладання правочину й мали безкорисний характер [17, с. 118]. Як складник мотиву не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від учиненого правочину [15].

Поряд з істотним значенням судової практики вимагає, щоб помилка як підстава для визнання правочину недійсним відповідала низці інших умов: 1) обставини, щодо яких помилилася сторона правочину, мають існувати саме на момент учинення правочину; 2) помилка не повинна бути наслідком власного недбальства, незнання закону чи неправильне його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним; 3) помилка не повинна бути наслідком навмисного введення іншою стороною в оману (у такому випадку буди мати місце не помилка, а обман як підстава для визнання правочину недійсним).

Окремо хочемо звернути увагу на таку вимогу, як відсутність недбальства з боку особи, яка діяла під впливом помилки. Так, буквально тлумачення ЦК України допускає визнання правочину недійсним, якщо особа помилилася в результаті її власного недбальства (абз. 1 ч. 2 ст. 229). Окремі автори також стверджують, що помилка внаслідок власного недбальства є підставою для визнання правочину недійсним [14, с. 15]. Однак ми висловимо підтримку застосованому обмежувальному тлумаченню, згідно з яким помилка внаслідок власного недбальства не є підставою для визнання правочину недійсним [15], оскільки це відповідає міжнародній практиці. Так, у ст. 3.2.2 Принципів міжнародних комерційних договорів (принципах УНІДРУА) [8] зазначається, що сторона не може оспорювати договір, якщо помилка виникла через її грубу необережність.

Звертає на себе увагу також те, що під час визнання правочину недійсним унаслідок помилки не враховується інтерес іншої сторони в його виконанні та її переконаність у дійсності правочину. Із цього приводу варто на зразок Принципів міжнародних комерційних договорів (принципах УНІДРУА) [8] увести додаткову умову недійсності договору, а саме «інша сторона припустилася тієї самої

помилки, або спричинила помилку, або знала чи повинна була знати про помилку, і неповідомлення сторони, яка помиляється, про помилку суперечило б розумним комерційним стандартам чесного ведення справ, або інша сторона в момент відмови від договору не діяла розумно, покладаючись на договір». Крім того, в законодавстві України також варто закріпити передбачені в Принципах УНІДРУА інші два випадки, коли договір не може бути визнаний недійсним унаслідок помилки. Перший із них стосується алеаторних договорів: договір не може бути визнаний недійсним, якщо помилка стосується питання, щодо якого ризик виникнення помилки допускався або, зважаючи на обставини, ризик повинен був бути покладений на сторону, що припустилася помилки. Другий спрямований на вирішення колізії між позовом про визнання правочину недійсним і позовами, які виникають із невиконання договору: договір не може бути визнаний недійсним на підставі помилки, якщо обставини, на які посиляється сторона, допускають або могли допустити правовий захист у зв'язку з невиконанням.

Ще одним проблемним питанням є визначення суб'єкта, який може звернутися з позовом про визнання правочиним недійсним. Так, ЦК України 1963 року обмежував коло таких суб'єктів лише стороною, яка діяла під впливом помилки (ст. 56). Чинний ЦК України такого обмеження не містить, що на практиці дає можливість звертатися з таким позовом не тільки особі, яка вчинила правочин унаслідок помилки, а й іншим заінтересованим особам (наприклад, спадкоємцям [11]). У науці із цього приводу висловлені дві протилежні думки. Так, одні науковці підтримують розширення кола позивачів, обґрунтовуючи це тим, що чітке законодавче визначення особи позивача було помилковим, оскільки до суду за захистом має право звернутися кожна особа в разі порушення, невизнання або оспорування її цивільного права [10, с. 225]. Інші вчені стверджують, що логічним і обґрунтованим буде висновок, що тільки особа, яка помилялась, і може ставити під сумнів неправильне формування волі за наявності помилки та оспарювати на цій підставі вчинений нею правочин [7, с. 37]. Уважаємо, що надання можливості оспорити правочин не тільки особі, яка його вчинила під впливом помилки, а й заінтересованим особам є доцільним, однак тільки за умови, що така особа доведе на підставі належних і допустимих доказів, у тому числі пояснень сторін і письмових доказів, наявність обставин, які вказують на помилку.

Висновки

Отже, на основі проведеного дослідження та з метою вдосконалення правозастосовної практики пропонуємо розмежовувати дві групи помилок щодо обставин, які мають істотне значення: помилки, які мають істотне значення для будь-якого правочину (щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, властивостей і якостей речі); помилки, які мають істотне значення для окремого виду правочинів у випадках,

установлених законом (щодо мотивів правочину, учасників правочину, тотожності предмета правочину тощо). Також вважаємо за необхідне доповнити ст. 229 ЦК України додатковою умовою недійсності для двостороннього правочину: «інша сторона припустилася тієї самої помилки, або спричинила помилку, або знала чи повинна була знати про помилку, і неповідомлення сторони, яка помиляється, про помилку суперечило б розумним комерційним стандартам чесного ведення справ, або інша сторона в момент відмови від договору не діяла розумно, покладаючись на договір». Крім того, не поширювати дію ст. 229 ЦК України на алеаторні договори та не застосовувати її у випадках, коли законодавство надає із цих підстав право на захист у зв'язку з невиконанням договору.

Список використаних джерел:

1. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 лютого 2016 р. у справі № 6-1364цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55609645>.
2. Дзера О.В. Недійсність правочину (угоди) за новим Цивільним кодексом України / О.В. Дзера, О.О. Отрадна // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 5–18.
3. Аналіз окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», підготовлений Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/vssu_opriljudneno_noviUZagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
4. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Узагальнення судової практики Верховним Судом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08>.
5. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление: очерки теории, философии и психологии права / В.А. Ойгензихт ; отв. ред. С.А. Раджабов ; АН Тадж. ССР. – Душанбе : Дониш, 1983. – 256 с.
6. Давидова І.В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І.В. Давидова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2011. – 20 с.
7. Крат В.І. Недійсність правочинів, учинених під впливом помилки / В.І. Крат // Юрист України. – 2012. – № 1–2 (18–19). – С. 35–40.
8. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unidroit.org/overview-principles-2010-other-languages/ukrainian-black-letter>.
9. Посикалюк О.О. Особисті немайнові права фізичних осіб в романській, германській, англо-американській системах приватного права : [монографія] / О.О. Посикалюк ; НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2011. – 204 с.
10. Длугош О.І. Поняття істотності помилки в контексті сучасного цивільного законодавства /

О.І. Длугош // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2011. – Вип. 3. – С. 223–226.

11. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 березня 2016 р. у справі № 6-93цс16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56815956>.

12. Цвайгерт К. Введение в сравнительное право-ведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 1998. – Т. 2 : Договор. Неосновательное обогащение. Деликт. – 1998. – 510 с.

13. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : [підручник] / З.В. Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.

14. Длугош О. . Недійсність правочинів з дефектами волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.І. Длугош ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2013. – 19 с.

15. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного суду України від 06.11.2009 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

16. Про судову практику в справах про визнання угод недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.04.1978 № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-78>.

17. Васьковський Е.В. Учебник гражданского права : [учебник] / Е.В. Васьковский. – М. : Статут, 2003. – 382 с.

Статья посвящена исследованию условия признания недействительной сделки, совершенной под влиянием заблуждения, которое имеет существенное значение. Осуществлено разграничение ошибок как оснований недействительности сделки на две группы. Обоснована необходимость введения дополнительных условий признания недействительной сделки, совершенной под влиянием заблуждения, которое имеет существенное значение.

Ключевые слова: недействительность сделки, оспариваемая сделка, сделка, совершенная под влиянием заблуждения, существенное заблуждение.

Article deals with research the terms of invalidity of a transaction concluded under the influence of mistake. The mistakes as grounds of invalidity of a transaction are divided into two groups. The necessity of implementation the additional terms of invalidity of a transaction concluded under the influence of mistake being of significant importance.

Key words: invalidity of a transaction, voidable transaction, transaction concluded under the influence of mistake, mistake, being of significant importance.

